

Jan B. Molander

Friesendahls timmerflottare

idé, finansiering och märkliga händelser

Idén

Torsdagen den 30 september 1937 höll Sollefteå Konstförening ett offentligt möte på Stadshotellet, där föreningens vice ordförande, läkaren och konstvännen Helge Dahlstedt, värtaligt presenterade skulptören Fredrik Friesendahls idé att i Ångermanälvens nedersta fors vid Sollefteå sätta upp ett monument över skogsnäringen som en hyllning till skogens arbetare.¹ Föreningens ordförande, Einar Ljunggren, deklarerade avsikten att monumentet skulle finansieras med en allmän penninginsamling. Till mötet hade också vissa personer särskilt inbjudits. Där fanns representanter för Sollefteå stad, socknarna i Ådalen, landstinget, länets vägstyrelse, Ångermanälvens flottningsförening, trävaruindustrin och industrins fackorganisationer.²

Förslaget antogs och en kommitté bestående av 23 personer bildades för att realisera projektet. Den blev redovisningsskyldig inför Sollefteå konstförening. Redan här kan vi säga att projektet var väl förankrat i samhällslivet. Men en så stor kommitté var förstås inte funktionell för den krävande beslutsprocess som förestod. Kommittén utsåg i sin tur ett arbetsutskott.⁴ Flera av utskottsledamöterna ingick i styrelsen för Österåsens sanatorium där Dahlstedt var överläkare.

Men en representativ kommitté och ett beslutsfärdigt utskott var inte tillräckligt för Helge Dahlstedt, som hela tiden var projektets primus motor. Skulle det flyta in pengar i behövlig mängd krävdes ett storstilat upprop undertecknat av samhällets toppar. Så var också tidsandan i ännu större grad än idag, får vi säga. Dahlstedt som var en lobbyist av hög klass fick som de tre översta underskrifterna sätta dit kronprins Gustav Adolf, landshövding Anders Wijkman och biskop

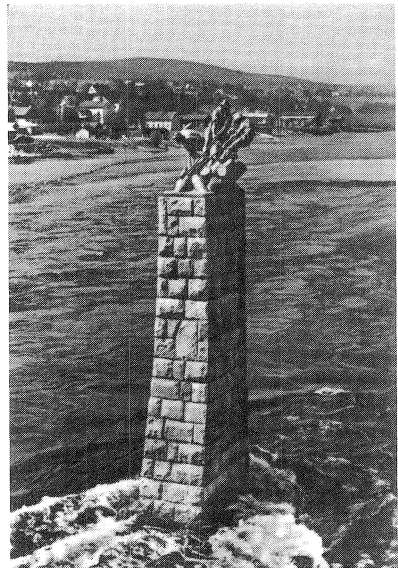

Foto: Almquist & Cöster

Torsten Bohlin. Skogsindustrins ägare anslöt sig i en imponerande utsträckning,⁵ För landskommunerna i Ådalen tecknade sig elva kommunalfullmäktiges och fem kommunalnämndens ordförande. För Sollefteå kommunalfullmäktige⁶ skrev P O Eriksson på. Fem riksdagsmän, bland dem Gerhard Strindlund i Skedom, representerade också menigheten, från Bjästa och Härnösand vid kusten ända upp till Tåsjö i inlandet.

I den digra listan av namnteckningar noterar vi också ett antal professionella opinionsbildare och intellektuella, bland andra riksdagsmannen Carl Lindhagen, som varit stridbar i den så kallade Norrlandsfrågan vid förra sekelskiftet, författaren Ludvig "Lubbe" Nordström, kulturskribenten Gustaf Näsström, bördig från Ytterlänäs, konstnären Helmer Osslund, konstkritikern Nils Palmgren, komministern i Multrä och ortnamnsforskaren Erik Modin, *Nya Norrlands* chefredaktör Karl Mäler, *Västernorrlands Allehandas* chefredaktör Ivar Österström samt portalfiguren för Ångermanlands hemslöjdsförening och grundaren av Ångermanlands Textilarkiv Anna Fahlén.

Opinionsbildning och sponsorer

Monumentets syften hade fastställts redan i Helge Dahlstedts anförande 30 september 1937:

- en folklig manifestation i landskapet Ångermanland
- ett äreminne över skogsnäringen
- ett äreminne över Ådalsbygden
- ett äreminne över Ångermanälven

Dahlstedt fick de båda författarna Lubbe Nordström och Albert Viksten att propagera för monumentet. Nordström gav en stöt i sin "gamla blecktrumpet" som han själv beskrev det, en artikel publicerad i *Örnsköldsviks Posten*, *Västernorrlands Allehanda* och ytterligare en tidning i början av februari 1938. Dahlstedt tyckte att den var väl bombastisk och den åsikten delar vi nog i dag:

Där skall, i Sollefteå-forsen, Trä-landets monument resa sig, och det verket skall Ångermanlands folk möjliggöra. Ångermanlands Konst och Ångermanlands folk skola äntligen mötas och sluta förbund. Om ej, då har Ångermanland försatt sin stora chans att leda in hela Norrland i en ny, kulturellt högre epok. Den chansen *får* helt enkelt inte försittas. Ty då har Ångermanland satt sin andliga förstfödslorätt på en grynvälling. Må varje ångermanlänning besinna detta och höra orden eka i sin själs innersta...

Men här träder ett landskap fram och lyfter sin symbol till nationens beskådan och begrundan. Det är en handling av norrländsk storvulenhet och stolt självmedvetenhet, ja, det är första gången, Norrland genom sitt gamla ledar-landskap Ångermanland stiger fram och hävdar sin rangplats i Riket. Det är så och endast så, som varje ångermanlänning skall betrakta och uppfatta detta monument.

Ett skarpt kontrasterande perspektiv hade Albert Viksten. Helt i linje med sin tidigare socialistiskt agitatoriska gärning hade han arbetaren i fokus:

Tidigare var det mest hjältemodet på slagfältet som inspirerade konstnärerna till monumentala konstskapelser. Man hade inte sinne för den ära, som dolde sig på arbetets valplats... Därför vore det en heder för Ådalen, om tanken förverkligades just där.

Därefter ställde Viksten frågan om Ådalen har råd med ett så dyrt konstverk:

Omkring fjortonhundra miljoner kr. utgör landets årliga intäkter från skogarna. Skulle Ångermanland, hela Sverige, inte ha råd att kosta på ett monument till skogarnas och arbetets ära? Det vore skamligt!

Flottaren var, fortsatte han, genom sitt viktiga och farliga arbete värd ett monument: "Natt och dag står flottaren på vakt, sätter sitt liv på spel, skapar hjältedåd i det tysta, när de väldiga rikedomarna flyter förbi." Några invändningar mot monumentprojektet kunde han inte tåla: "... de ljumma, de håglösa och de odugliga ... fyller omgivningen med sin jämrande kritik ... de har alltid fått släpa med i landsvägsdammet bakom utvecklingens vagn."

Utskottet för Frisendahls Timmerflottare skickade ut det under-tecknade uppropet med bifogade insamlingslistor och en broschyr, "Fredrik Frisendahls Timmerflottare. Till Arbetets Ära, Till Ådalsbygd", som Dahlstedt skrivit på grundval av sitt anförande 30 september. Utskottets ordförande åkte också själv ut och gjorde personliga besök i Ådalen. I sin kommunikation använde Dahlstedt och utskottet två olika symboler eller vad vi numera kallar logotyper. Den ena var en emblematiskt utformad bild som Frisendahl själv gjort av tre timmerflottare på en bröt omgiven på båda sidor av en strömmande fors och skog. Denna bild sattes på upprop och brevkvert. Den andra symbolen var ett foto av Frisendahls modell.

Alla skulle också få möjlighet att på ett lätt och synligt sätt manifesteras sitt stöd till monumentidén. Utskottet beställde hos Sporrongs i Stockholm dels en förgylld flotttarhake i miniatyr, dels märken av oxiderat nysilver präglade med en timmerflottare och inskriptionen "Till arbetets ära, till Ådalsbygd". Hakar och märken kostade 50 öre styck. I mars 1939 hade utskottet sänt ut 8 779 nålar och 1 979 märken. I fönstret till Handelsbanken i Sollefteå uppsattes en modell av bron och fundamentet som PR

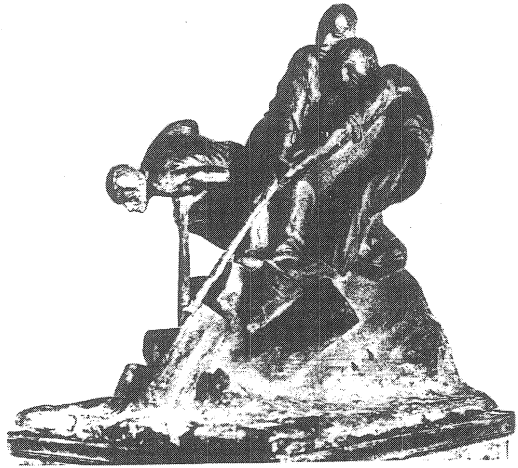

Foto: Utskottet för Frisendahls Timmerflottare.

för projektet. Insamlingslistorna skickades tydligen ut i december 1937, vid en felaktig tidpunkt enligt Albert Viksten. De skulle sändas ut efter jul: "Nu tänker folk bara på julklappar och förberedandet av sin kommande magkatarr." Det successiva utfallet av insamlingen hölls hemligt i möjligaste mån. Positiva resultat kunde få intresset att mattas och sprida en inställningen att projektet ändå skulle gå i hamn. Sekretessen sattes verkligen på prov när skogsindustrins bidrag hade inkommit. Då gällde det "att tala tyst och att fortsätta med något bekymmersam optimism". När det ändå läckt ut att ett stort bidrag inkommit var det viktigt att hemlighålla storleken på detta.

Hur man i en socken tänkte gå tillväga med insamlingen vittnar ett brev från landstingsmannen Petrus Lidström i Häxmo, Ådals-Liden, till Helge Dahlstedt. Först gjorde man upp en förteckning över dem som uppskattades kunna skänka en större slant utan kännbar uppoffring. Till dessa cirka 25 personer skickades först upprop och broschyr och sedan avlades personligt besök med insamlingslista i hand. Den insatsen förväntades avkasta tusen kronor. Inför den andra omgången gjordes nya listor upp, där inga större belopp var nedtecknade. Nu tänkte sig insamlarna få med så många som möjligt av socknens invånare på listorna, även om de bara tecknade sig för femtioöringar och enkronor. I det skedet räknades en femma eller en tia som "storslantar". Lidström menade att den modellen säkert skulle passa fler områden i övre Ådalen: "Släpper man planlöst ut en lista så att man redan vid fjärde, femte namnet är nere i tvåkronorsteckningen, är det ekonomiska resultatet på den listan tillspilloivet." På den första listan skulle 25 kronor vara ett minimum. Skulle man gå för långt på linjen att hålla valörerna uppe på alla listor, fick man ingen bred anslutning. Det är just denna samfällda medverkan efter vars och ens förmåga som var viktigast för det storstilade projektet.

Lidström hade märkt att det gjort ett stort intryck på människor han pratat med när de fick veta att alla handlingar, även teckningslistorna, skulle bindas in när allt var färdigt och på så sätt följa monumentet i alla tider. Människor värdesatte att kunna få sina namn förevigade. Därför föreslog Lidström att det gjordes ett litet rappt skrivet cirkulär om den saken "jämte eventuellt någon annan synpunkt som kan vara ägnad att pigga upp teckningslistan" att biläggas varje lista för studium. Petrus Lidström hade det bestämda intrycket att många värdesatte högre att få sitt namn med i urkunden än att bli begåvade med någon plakett, vilket tydligen hade varit på tal från början. Ett påpekande att givarens namn skulle bevaras i en handling för all framtid skulle bli betydligt billigare än en plakett och kunna framföras till alla oavsett bidragets storlek. Denna öppet redovisade taktik kan inge ett visst mått av ambivalens hos eftervärldens läsare. Metoden med två slags insamlingslistor och löfte till givaren om att insatsen blir dokumenterad in i evigheten ger å ena sidan intryck av cynism, men å andra sidan visar brevskrivaren på en metod för allas likaberättigade deltagande.

Det demokratiska folkhemmet var under uppbyggnad. Alla skulle få delta i insamlingen. Efter en hembygdshfest i Resele hette det att varje gård i bygden skulle ha sitt namn med på listan. Och när projektet var genomfört sammanfattade Albert Viksten: "Alla lämnade bidrag: arbetare och arbetsgivare, bönder och tjänstemän, rika och fat-

tiga. Monumentet blev en homogen norrländsk-patriotisk angelägenhet.” Den fackliga arbetarrörelsen gjorde också tappra försök att hjälpa till. Svenska Skogs- och Flottningsarbetareförbundet, representerat 30 september av Petter Gradin, rekommenderade i en skrivelse sina medlemmar att delta i insamlingen. Sågverks- och Pappersindustriarbetareförbunden deklarerade sin välvilliga medverkan och på central nivå skänkte Svenska Sägverksindustriarbetareförbundet tusen kronor på villkor att projektet kunde finansieras med insamlade medel. Däremot var det stopp på högsta nivå. Det blev avslag på en ansökan till LO, trots att till och med utrikesministern Richard Sandler uppvaktades. Han var son till en rektor för Hålsjö folkhögskola. Ärendet betraktades i Stockholm som en lokal angelägenhet.

Redan i ett tidigt skede hade Helge Dahlstedt tackat SCA:s chef Torsten Hèrnod för dennes sympati för monumentet. Förutom den brevkorrespondens mellan Dahlstedt och Torsten Hèrnod som finns bevarad i SCA:s centralarkiv, Merloarkivet i Timrå, finns en annan intressant källa, nämligen Elisabeth Hård, dotter till dåvarande tumningschefen i Sollefteå, Oskar Hèrnod. Enligt henne hade ”farbror Torsten” och Helge Dahlstedt träffats flera gånger i Sollefteå före september 1937 i hennes föräldrahem. De båda bröderna hade en mycket bra syskonrelation och under perioden april 1936–juni 1937 var detta kanske viktigare än någonsin för Torsten Hèrnod, som då var änkeman och besökte Sollefteå oftare än vanligt. Oskar fanns bland de församlade 30 september 1937 och båda hade undertecknat uppropet. Det är alltså mycket möjligt att Helge Dahlstedt genom Torsten Hèrnod kunnat höra sig för om möjligheten till ett engagemang från skogsindustrins sida innan han tog initiativ till monumentprojektet. Ganska snart efter att insamlingen startat lät han skicka fem insamlingslistor till Hèrnod i Stockholm och skrev bland annat: ”Jag vågar nu be att i fortsättningen få Edert varma stöd och att ni tänker på oss vid lämpliga tillfällen så att vi får in pengar.” Som vi skall se gav Hèrnod verkligen sitt stöd.

Redan i januari 1938 hade Hèrnod och Carl Kempe, direktör för Mo & Domsjö AB, som väl kände Fredrik Frisendahl och hans konst sedan åratals tid, fått ihop 78 000 kronor från industrin, pengar som av sekretesskäl sattes in på ett konto i Handelsbanken i Stockholm för att kunna rekvireras vid behov. Som nämnts gällde det att inte släppa ut uppgifter om större bidrag som flöt in, en taktik som också Hèrnod och Kempe stödde. Även de önskade bredast möjliga uppslutning i Ådalen kring insamlingen.

Skogsindustrins egen teckningslista låter oss i detalj studera hur bolagen bidragit. De kan delas in i tre huvudgrupper: SCA:s dotterföretag, Mo & Domsjö AB och övriga företag. För den största och först uppsatta posten står Kramfors Aktiebolag med 25 000 kronor, naturligt nog med tanke på att det var SCA:s största dotterföretag i Ådalen. Därefter följer mindre poster från Strömnäs aktiebolag, då ännu ej fusionerat med Kramfors AB, och från andra dotterbolag (nominellt deras direktörer) till SCA som till exempel Munksund AB, Holmsund AB och Östrand. SCA-sfären stod för totalt 40 000 kronor. Längre ner på listan följer en rad poster från Mo & Domsjö med totalt 21 000 kronor. Bland de övriga återfinns bland andra Per Hjalmar Hed-

berg, Björkå AB, och hans bror Theodor, direktör för Köpmanholmens AB, uppsatta för 5 000 kronor vardera. Därutöver finns det belägg för att Gerard Versteegh, Graningeverken, och John Ekman, bolagen Väja, Dynäs och Svanö, skickade in respektive 5 000 och 1 500 kronor till insamlingen. Industrin stod alltså för minst 84 500 kronor av insamlingens totalresultat, 127 483 kronor.

Albert Vikstens kontrovers med Gerard Versteegh

Beträffande Versteeghs insats finns det ”en plump i protokollet”, dock inte ditsatt av honom själv. I en sammanfattning av monumentprojektet 1941 skrev Albert Viksten bland annat att ”en av de större arbetsgivarna [ställde sig] avvisande till insamlingen. Men detta var logiskt riktigt. Med detta kom han ofrivilligt att ytterligare markera sitt främmande påbrå, sin oförmåga att känna med folket och landet.” Det var en olustig formulering i denna nazismens och antisemitismens era. Den något inlindade formuleringen var tydlig nog för att direktören för Graningeverken, Gerard Versteegh, skulle kunna känna igen sig. Som vi sett var påståendet osant. Versteegh hade dessutom ställt i utsikt ett mycket större belopp än 5 000 kronor ”om det knipit” (Dahlstedts understrykning). Han var en av de första Dahlstedt uppvaktade för projektet och en av dem som undertecknade uppropet. Ändå hade Versteegh i början uttryckt skepsis över vad han såg som ett synnerligen vanskligt företag. I ett brev den 30 november 1937 framförde Graningeverkens direktör nästan alla de viktiga estetiska aspekter på monumentet som skulle komma att diskuteras och visa sig komplicerade: ”Gruppens dimensioner, dess färgton, platsen för fundamentet, postamentets höjd över vattenytan och dess utformning, allt detta är frågor av svåraste slag”. Versteegh trodde också att konstverket skulle verka oansenligt i den mäktiga omgivningen och mot himlen. Han trodde inte att det skulle lyckas men uttryckte ändå en förhoppning om motsatsen.

Helge Dahlstedt blev mycket upprörd och ledsen över Vikstens osanna beskyllning av Versteegh och skrev en dementi till organet *Notiser från Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap*, där han uttryckte sin besvikelse till författaren. Han var rädd för att ”Kommittén för Frisendahls Timmerflottare” – på vilken ansvaret vilade sedan monumentet satts upp – skulle misstänkas ha varit källa till beskyllningen. Han bad Frisendahl att absolut inte sprida de separattyck av publikationen denne fått och inte heller sprida fadäsen vidare på något sätt, och rapporterade olyckan för kommittén först efter tre månader.

Viksten berättade i ett brev till Dahlstedt om förhållandet under vilket han skrivit texten. Han hade författat artikeln nästan ett år tidigare och då varit ”mycket påverkad från ett håll. Själv har jag helt försökt att komma förbi historien i Bollsta”. Denna händelse hade direkt fallit Dahlstedt i tankarna. Han hade osökt erinrat sig Gerard Versteegh och ”det ominösa uppträdet på kontoret i Bollsta mellan honom och Albert Viksten”. Vad som åsyftas är en mycket omtalad händelse i skogsnäringens Ådalen. Efter att ha skrivit en starkt negativ artikel, publicerad i flera tidningar, om direktör

Versteeghs och Graningeverkens betydelse för Graningebygden, hade Viksten blivit kallad till företagets huvudkontor i Bollstabruk den 29 mars 1940. Versteegh hade då bett Viksten förklara sina beskyllningar om skogsskövling och vanhävd av jordbruksfastigheter i Graninge socken samt utarmning av samhället Graninge bruk. Viksten såg ingen anledning till avbön. Direktören blev ursinnig, skällde ut Viksten, tog sedan tag i Viksten i syfte att köra ut honom. När denne spjånade emot och krävde att få utträda på värdigt sätt gav Versteegh honom en örfil. Viksten hävdade först i en polis-anmälan och sedan den 20 maj inför Boteå tingslags häradsrätt i Nyland att han fått ett knytnävsslag och att han kunde uppvisa läkarintyg på detta. Örfil eller nävslag – Versteegh dömdes för misshandel ”varav ringa skada följt” och smädelse till 25 dagsböter á 300 kronor plus 150 kronor i skadestånd för ”sveda och värk” och för ”lidande i anledning av smädelse” samt 150 kronor för Vikstens läkarkostnader och 250 kronor i rättegångskostnader.

Förutom den dementi som Dahlstedt skrivit angående Vikstens beskyllningar mot Versteegh fick han Viksten att göra en offentlig rättelse. Vid genomgång av vissa handlingar från den tiden infinner sig dock ett tvivel om att hela sanningen någonsin kom fram. I brev till Dahlstedt skriver Viksten att Frisendahl, som han pratat med i Stockholm, haft samma uppfattning, det vill säga att Versteegh inte skänkt några pengar till monumentet. Frisendahl hade också sagt att Graningeverkens virkesstämplar inte kommit med på skulpturens sockel. Frisendahl nämnde själv inget sådant för Dahlstedt, utan framförde bara att Viksten sagt sig ha hört från ”fullt tillförlitligt håll” att Versteegh inte bistått insamlingen och att han själv då framhållit för Viksten att detta var fullkomligt onödigt att röra vid.

Det är ingen personlig skuldfråga som håller oss kvar vid denna olyckliga episod men det som nämnts om bolagsstämplar på sockeln leder oss fram till ett mycket intressant dokument. Dahlstedt hade önskat att de ekonomiskt bidragande skogsbolagens timmermärken skulle sättas på stenarna i fundamentet och att några utvalda märken skulle huggas in på stockarna som ingick i skulpturen. Han skrev till bolagen i ärendet och skickade beskrivningar av märkena till konstnären. Som svar skickade Frisendahl den 25 april 1939 ett förslag till placering av märkena. I det brevet, bilaga B till protokoll nummer 15 från ”Utskottet för Frisendahls Timmerflottare”, redogör Frisendahl noggrant för hur han i en modell till skulpturen huggit in timmermärken från de skogsbolag som stött projektet med pengar. Han har satt upp bolagen och dess stämplor i nummerordning, tydligen efter hur iögonfallande de skulle te sig på skulpturens sockel. Efter nr 1, Kramfors AB skriver han inom parentes ”mycket peng”. Efter nummer 5, Graningeverken, har han motsvarande tillagt ”[o]m så påfordras kan märket tas bort”. Jag har inte funnit någon kommentar från Helge Dahlstedt om detta brev och dess innehåll. Men Frisendahl skrev: ”Alla de bolag, vars märken Du – det vill säga Helge Dahlstedt själv – i första hand ville ha med fingo plats”. Om även kommentaren till Graningeverkens timmermärke hade något stöd i Dahlstedts instruktion vet vi inte. Men som sagt, dementi från Helge Dahlstedt i det skedet saknas.

Timmermärkena kom på plats i denna märkliga belöning av skogsindustrins stöd till monumentprojektet. På motsvarande sätt som förekom i till exempel Holland vid slutet av 1500-talet, där konstnärer framhävde personer i gruppporträtt efter hur mycket var och en hade betalat konstnären, har skogsbolagens olika insatser markerats. Det var befogat om man tänker på varifrån pengarna huvudsakligen kom, men inte gärna i förhållande till monumentets och insamlingens uttalade syften. Men så är det bara den mycket skarpsynte – om inte kikare används – som kan se dessa förnämliga hedersbetygelser.

”Till arbetets ära”

Fredrik Frisendahl (1891–1984) fick sina första lärospån i skulptur från fadern, kyrkoherde i Ådals-Liden Victor Bernhard Frisendahl. Denne snidade vackra figurer i masur och sjöskum och lärde ut konsten även till de andra sönerna Carl och Halvar som också blev professionella skulptörer. Efter studentexamen i Härnösand bedrev Fredrik studier i skulptur vid Academie Colarossi i Paris 1920–21, huvudsakligen för Antoine Bourdelle. Han fortsatte studierna även i Florens och Rom 1921–22, fick ställa ut på Höst- och Vårsalong i Paris och i Göteborg men hade de flesta utställningarna i Stockholm där han var bosatt.

Frisendahl hade gjort porträtt i marmor och brons samt ett offentligt arbete i Stockholm, en minnesplakett i brons uppsatt 1919 på platsen för Stockholms stads skeppsvarv vid Tegelviken, Södermalm. Plaketten är en relief med bilder av två varvsarbetare. Samma år gjorde han ett förslag till Arbetarnas fredsmonument med en arbetare som håller en fredsduva. Dessa arbeten och ett uppdrag att göra kompositören Curt Atterbergs 50-årsporträtt 1937 tyder på att Fredrik Frisendahl var relativt etablerad som skulptör när projektet Timmerflottare satte igång.

En av Fredriks söner, Jan Erik (f. 1929), själv bildkonstnär i Norrköping, bekräftar vad plaketten vid Tegelviken och förslaget till Arbetarnas fredsmonument indikerar, nämligen att fadern var motiviskt intresserad av arbetare. Han var socialdemokrat och sökte under hela 1930-talet efter tillfälle att få sätta upp något hyllningsverk till arbetet. I ateljén fanns det många gipsmodeller som aldrig kom längre än till skisstadiet. De hade motton som ”Till arbetets ära”, ”Furan faller”, ”Gubbe med yxa” etcetera. Ett stort uppdrag som ”Timmerflottare” skulle också bli inkomstbringande: ”Pengar för att kunna få börja på allvar. Pengar för att slippa vara på jakt efter småskubb. Pengar för att få slippa glasgraving och annat merkantilt” skriver Fredrik själv i ett brev.

När Fredrik Frisendahl egentligen koncipierade idén om en grupp timmerflottare är svårt att säga exakt. Inristad på undersidan av foten till en modell som Sollefteå kommun fått i gåva från familjen Carl Forsgren 1997 står årtalet 1919. I en egen levnadsberättelse lämnar han uppgiften ”Skulpturen ’Flottare’ beställd av Dir. Kempe 1920”. Därmed vet vi att den ena av skogsindustrins insamlingsledare för monumentet känt till idén redan då. I samband med en lantbruksutställning i Östersund 1920 skulle

konstnärer i Norrland ges tillfälle att ställa ut vid en kulturmässa. Frisendahl blev antagen med en skiss till Timmerflottare och uppslaget välkomnades i en tid då det hårda kroppsarbetet börjat möta full uppskattning, i varje fall i den radikala samhällsdebatten. Tiden var inne för sådan skulptur efter det första världskriget, de politiska omvälvningarna i Europa och en författningsrevision i Sveriges riksdag 1919–21 som gjorde rösträtten nästan helt allmän i vårt land.

I *Sollefteå-Bladet* juli 1920 var redaktör Arvid Ryberg entusiastisk över ett förslag från Frisendahl att hans Timmerflottare borde sättas upp i stadsparken som en symbol för den norrländska träindustrin. Tanken fick också stöd från den då helt socialistiska *Nya Norrland*, vars redaktör Ivar Vennerström med entusiasm anslöt sig till initiativet och studerade skissen ingående vid ett besök i Östersund. Inte oväntat såg han helt andra värden i verket än en hyllning till den norrländska träindustrin. Han hade i riksdagen ägnat stort intresse åt norrlandsfrågor och bland annat sökt förbättra villkoren för arbetarna inom cellulosaindustrin. Vennerström var övertygad om att konstverket förutom att representera arbetarna också skulle påverka dem att ställa krav på delaktighet i kulturlivet. Vare sig konstnären eller Vennerström kunde dock tänka sig en finansiering utan bidrag från industrin. Inget ordentligt initiativ togs.

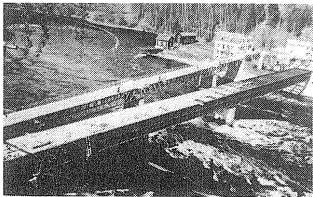

Foto: Sollefteå kommuns bild-databas

Sommaren 1937 besökte Frisendahl Sollefteå och fick veta att bron över älven skulle ersättas med en ny, vilket gav honom en idé som han framförde till Dahlstedt. Medan den nya bron skulle vila på två pelare, hade den gamla tre och den mittersta skulle bli lämplig som fundament. Frisendahl såg sitt livs chans att få göra ett storslaget arbetaremonument. I efterhand såg Dahlstedt betydligt mer avspänt på detta tillfälle: ”Då föddes en flugig idé. Pelaren borde få bli kvar som ett minne och prydas med någon vacker skulptur”. Den första kända skisstecckningen av hela monumentet var fantastisk när det gällde utformningen av monumentet. Omkring tre meter nedanför skulpturens fot var en avsats tecknad. På en gång runt pelaren kunde flottare stå och arbeta för att lösa upp brötar kring pelaren vid vattnet. Dit ut skulle man kunna gå på en svängbro från en av den nya brons pelare. Någon kommentar från Dahlstedt om den teckningen har inte återfunnits, vilket framkallar misstanken att den aldrig tillsändes honom.

Öffentlig utsmyckning utgör i regel en ytterst grannliga uppgift för beställaren. Synpunkter kommer från olika håll och det är svårt att undvika kritik. Dahlstedt ville i det här fallet ha rådgivning med auktoritet från någon med ”ett så ansett namn att han med sin åsikt slår ned allt skitprat”. Han rådgjorde per brev med Frisendahl och konstkritikern Nils Palmgren. I detta samråd kom en ung arkitekt, Birger Borgström, länsarkitekten Harry Kjellkvist i Härnösand och Nils Sjögren, professor i skulptur vid Konstakademien på tal. Möjligen var Palmgren själv intresserad av uppdraget.

Frisendahl hade förstås egna uppfattningar. Å ena sidan gillade han inte konstkritiker: ”Jag är rädd för alla djävlar som syssla med Konst och Kritiker i synnerhet. Dom griper in i tid och otid.” Och Nils Palmgren förstod han inte alls: ”... jag begriper inte konstteorier när han lägger ut.” Men han ville inte heller arbeta under överinseende av etablerade skulptörer som Eldh, Carl Milles eller Ivar Johnson, ”hellre då vilken konstdoktor som helst”. Det hela slutade med att Dahlstedt genom Palmgren vände sig till skulptören Ivar Johnsson och bad honom komma upp till Sollefteå under mellandagarna 1937 för att bestämma ”plats för monumentet i forsen eller på stranden och dimensioner inom för oss ekonomiskt överkomlig ram”.

Ivar Johnsson (1885–1970) var vid denna tid den främsta exponenten för klassicistisk skulptur i Sverige men grep också tillbaka till ungrenässans och Auguste Rodin. Han var i konstvärlden en erkänd auktoritet när det gällde materialbehandling, särskilt av brons. Sitt genombrott hade han fått 1921 med den knäböjande David. Han fick sedan uppdrag till utsmyckning av Stockholms stadsbibliotek och Stockholms högskola, på vilka byggnader han gjorde reliefer med antika motiv. Under en tid på 1930-talet var Johnsson en av de mest anlitade skulptörerna. Sin förmåga till skulptur i det verkligt stora och krävande formatet visade han i ”Kvinna vid havet”, ett respektgivande monument som syntes på långt håll över vattnet. Detta minne över stupade och saknade till havs under det första världskriget sattes upp 1934 i Göteborg. Det är fem meter högt och dessutom placerat på en 40 meter hög pelare, vilken i sin tur står på en 20 meter hög terrass. Man kan misstänka att den meriten vägde tungt vid Helge Dahlstedts val av konstnärlig rådgivare: Ivar Johnsson visste hur man placerade ett monument vid vatten, imponerande i anblick från långt håll.

Skulpturens utformning och monumentets placering

Den 4 januari 1938 hade ett sällskap samlats på Sollefteåbron. Där fanns förutom Ivar Johnsson och utskottet Harry Kjellkvist, Nils Palmgren, ingenjör Olle Webjörn – av Dahlstedt anlitad som sakkunnig på fallhöjder och vattenrätter – bröderna Hèrnod och Petrus Lidström. Nu skulle den konstnärlige rådgivaren med hjälp av profiler i masonit uppsatta på den gamla brons mittpelare bedöma dels storleken i vilken monumentet skulle utföras och dels ”övriga på monumentets konstnärliga effekt inverkan på förhållanden, såsom dess bakgrund vid olika synvinklar, dess avstånd från bron, dess höjd i förhållande till denna o.s.v.” Ivar Johnsson betraktade profilerna och bildade sig en uppfattning som han delgav de andra. Efter ett par veckor hade han också skrivit ett utförligt yttrande, utskottets beslutsunderlag i frågan om placeringen av monumentet.

Utskottet för Frisendahls Timmerflottare kunde alltså vara ganska säker på sin sak från januari 1938, endast tre månader efter projektets början. Projektet hade till största del säkrats ekonomiskt i januari 1938 och Ivar Johnssons rådgivning hade gett riktlinjer för hur monumentet skulle sättas upp i forsen. Utskottet kunde tryggt skriva kontrakt

med konstnären. I detta framgick att modellen skulle vara i huvudsaklig överensstämmelse med den skiss som visades vid det inledande mötet den 30 september 1937. Först skulle en skiss nummer 1 i lera och därefter i gips utarbetas. Den skulle vara i ungefär en tredjedels kroppsstorlek. På grundval av den skissen skulle göras en skiss nummer 2, vilken skulle förstöras så att varje figur i gruppen fick en kroppslängd av 90 cm. Även denna skulle utföras i lera och gjutas i gips. Utifrån skiss nummer 2 skulle till sist göras en förstoring i lera och gips till den storlek som den slutgiltiga bronsgruppen skulle hålla, det vill säga 1,5 gånger naturlig storlek, vilken skulle färdigställas av konstnären för avgjutning i brons.

Frisendahl satte igång och hade under arbetet kontinuerligt kontakt med Helge Dahlstedt, vars synpunkter han också välkomnade. Det första Dahlstedt anmärkte på var flottarnas hattar, de "se ej nog klämmiga ut". Han framförde också kritik mot att flottarna höll sina hakar på ett felaktigt sätt, synpunkter han övertagit från flottningsschefen Nylén. Ifråga om den detaljen försvarade sig Frisendahl lika sakkunnigt. Men däremot kom Dahlstedt med en annan kommentar som var mer befogad: gubbarna var ju "lika som trillingar". Kunde man inte skilja dem genom olika kroppsbyggnader? Detsamma hade Ivar Johnsson yttrat vid ett tillfälle och rekommenderat att Frisendahl letade rätt på några bra flottartyper.

Sommaren 1938 besökte Frisendahl Ådalen fyra gånger för utförliga studier av flottartyper och flottningsarbete. I en tidningsintervju berättade han senare att han haft en flottare från Näsåker som modell till den mittersta figuren samt en från Junsele och en från Ramsele som modeller för de andra två figurerna. Han hade inte eftersträvat någon porträttlikhet med modellerna, utan bara haft dem framför sig för att få fram den riktiga typen och skapa verkliga flottare i karaktär och hållning.⁷

Frågan om var monumentet skulle placeras var en ständigt pågående urvalsprocess under hela projektet och den hade startat långt innan Ivar Johnsson inträtt som rådgivare. Den dominerande uppfattningen på septembermötet 1937 var att monumentet skulle stå i forsén. En landstingsman Lundberg föreslog att man för säkerhets skull borde sätta upp det på en ny och underhållsfri pelare som placerades ur väg för flottningen. Helge Dahlstedt blev övertygad om att detta skulle bli nödvändigt. Han hade fått veta att vattnet successivt undergrävde den gamla brons mittpelare.

Utskottet beslöt att utreda möjligheterna för ett fundament uppströms den nya bron. Eftersom det inte fick vara ett hinder för flottningsarbetet prövades tre alternativa platser. Två av dem låg strax ovanför den nya bron, den ena nära forséns mitt, den andra vid södra stranden. Den tredje platsen var belägen något nedanför bron nära mitten av forsén. Helge Dahlstedt fick gåvobrev för båda platserna ovanför bron, det ena från källarmästaren för Hotell Appelberg, Thure Eriksson, och det andra från Anders Lundgren, som tillsammans med sin bror Gustaf ägde den fastigheten. Som nämnts hade Dahlstedt fått gåvobreven. Det förtjänar att nämnas att han personligen ägde platsen för monumentet under hela projekttiden och ännu längre.

Vid den överläggning utskottet haft med Ivar Johnsson den 4 januari 1938 valde

utskottet den av bröderna Lundgren skänkta platsen. Postamentets överkant skulle ligga i nivå med brobanan. För bedömningen av hur det skulle utformas, särskilt den sida som skulle vetta mot bron, fick konstnären i uppdrag att låta göra en modell av bron och fundamentet. I sitt skriftliga yttrande efter mötet den 4 januari 1938 hade rådgivaren funnit placeringen i älvens mitt lämplig ur estetisk synpunkt: passerande från staden skulle inte få det bakom sig efter endast en kort gångsträcka ut på bron och de som kom från Remslesidan, den norra sidan, skulle inte behöva se monumentets konturer blandas ihop med träd och hus. Det forsande vattnet bildade också en ram av "säreget och tjusande liv".

Avståndet till bron hade utskottet tidigare fastställt till 40 meter, som Johnsson möjligen kunde acceptera, men han förordade ett avstånd på 35 meter. Det är lätt att föreställa sig att ju längre ner i forsen monumentet kunde sättas, desto större sprutande vattenkaskader skulle det bli kring fundamentet, vilket skulle medföra en förhöjd dramatisk effekt. Enligt rådgivaren skulle postamentet ha en sådan höjd, att figurerna syntes fritt över broräcket betraktade från östra gångbanan. Beräknades deras höjd till ungefär 285 centimeter trodde han att gruppen med sin uppbyggnad, storlek och volym skulle få en bra monumental verkan. Frisendahl ville ha fundamentet så nära den gamla brons linje som möjligt. Kunde man komma ner till 25 meters avstånd vore det bäst. Den 1 april 1938 tog utskottet ett nytt avgörande om avståndet mellan bro och monument: det skulle vara 28,5 meter, ett beslut som stod sig ett år. Den 31 mars 1939 yrkade Helge Dahlstedt på att frågan om avståndet bro/monument skulle omprövas. Han bedömde att 28,5 meter var så lång sträcka att många intressanta och roande detaljer inte kunde uppfattas av betraktaren. Möjligheten utreddes med en placering ännu närmare bron. När utskottet skulle formulera sin anbudsfrågan för upphandling av monumentets uppsättning fick Dahlstedt igenom att de anbudsgivande företagen också skulle lämna alternativa anbud på placering, varav det andra skulle avse 25 meters avstånd, ja helst bara 20,22 meter från bron. Eftersom strömmen var stridare där och anläggningsarbetet skulle bli svårare fick företagen också lämna två priser, ett lägre för 30 meter och ett högre för 25 meters avstånd från bron.

Förverkligandet

I mars 1939 kunde utskottet behandla förslag till fundament ritat av Harry Kjellkvist och kostnadsberäknat till 39 000 kronor av Per Hellström. Fundamentets övre planyta skulle vara 1,52 x 3,02 meter och basytan 2,50 x 5,10 meter. Den mot bron vända sidan var svängd med en radie av 40 meter. Den övre delen av fundamentet skulle beklädas med sten från bropelarna till den gamla bron, som Ådalens Övre Vägstrikt skänkt till projektet och som var upplagrad vid landsvägen i Skedom. Inom parentes sagt: man kan undra över hur mycket dyrare projektet skulle ha blivit utan dessa bidrag och insatser från vägväsendet och länsmyndigheterna. I den ekonomiska redovisningen från 1942 står "att vägingenjören, vägmästaren och arkitekten utfört sina arbeten utan

Foto: Jan Molander

någon som helst ersättning”. Alltnog skulle vissa stenar ha skulptural utsmyckning och dem skulle utskottet köpa hos en stenhuggare i Sollefteå.

Sju firmor lämnade anbud på arbetet att uppföra monumentet. Av dem förordade Per Hellström Svenska AB Christiani & Nielsen. Utskottet beslöt att till entreprenör ”för uppförande av monumentet på 28 m avstånd från bron” anta denna firma. Det skrevs kontrakt. En viktig passus var att entreprenören skulle montera skulpturen på fundamentet. Uppdraget skulle vara utfört senast 15 april 1940. Tidstypisk är formuleringen att allt järn som skulle användas till armering ”skall vara av prima Svensk tillverkning”. Lika främmande för vår tid är uppmaningen att ”alla hos entreprenören anställda personer vid och i närheten av arbetsplatserna iakttaga ett ordentligt uppträdande”.

För gjutningen av skulpturen blev det bestämt att Otto Meyers Konst-, metall och zinkgjuteri skulle utföra det uppdraget. Mot slutet av april 1939 var Frisendahl klar med sin slutgiltiga modell i gips. Det hade gått åt mycket materiel, flera ton lera och ”en hel vedbod” som fyllning inne i modellen. Nu var det dags för Meyers att för 20.000 kronor gjuta den ”i bronsens naturfärg och i alla delar förstklassigt”. I slutet av februari 1940 kunde konstnären meddela att gjutningsarbetet gick bra men att han skulle uppskatta uppdraget bättre i ett annat tidsläge. Han oroade sig nämligen över hur det skulle gå för Finland under vinterkriget 1939–40.⁸

I ritningen till fundamentet hade Harry Kjellkvist på ett antal punkter satt in större stenblock för att göra ytan mer levande och föreslog dessutom att konstnären skulle hugga in bilder på dem. Så skedde också. Stenhuggare Carl Johan Johansson med verkstad på Järnväggsgatan valde ut lämpliga stenar och högg efter Frisendahls skisser och anvisningar in sjutton olika motiv ”ur skogens och älvens värld”: en orre (Sollefteå stadsvapen), ett par laxar, ett renhuvud, en utter med en fisk i munnen (Härnösands stadsvapen), en häst med ett timmerlass, en rad arbetsverktyg, sågverk och cellulosafabriker, hällristningsfigurer i Nämforsen med mera.

Sorgligt nog fick inte Kjellkvist själv se sitt eget verk, fundamentet med sina utsmyckningar, eftersom han oväntat avled i januari 1940, den månad monteringsarbetena började. En fyrkant av spåntade bräder slogs ned i älvbotten så långt det var möjligt. Från en hög ställning pumpades luft ned i djupet för att avlägsna grus och slam. Det var nödvändigt att gräva sig fem och en halv meter ned i älvbotten och dykare arbetade på ett vattendjup av tre meter. Vintern var kall och en period fick arbetet avbrytas på grund av sträng kyla. Men den 13 april stod fundamentet på plats på 30 meters avstånd från bron. Det hade nämligen visat sig att en placering längre ner i forsen skulle bli alltför komplicerad och kostsam.

Den 17–18 april 1940 sattes ”Timmerflottare” upp på sitt fundament. I en tidning hade man då kunnat läsa att ”Timmerflottare” skulle invigas med en ”hejdundrande folkfest” på stora bron över älven. Alla skulle bjudas på helstekt bröd, vin och helstekt ox, grillade efter anvisningar av en specialist på brasilianska delegationen i Stockholm. Detta dementerades med emfas av utskottet. Med hänsyn till krigsläget – invigningen av monumentet ägde rum endast en dryg vecka efter tyskarnas invasion av Danmark och Norge med åtföljande mobiliseringar och höjd beredskap i Sverige – skulle det ha varit högst olämpligt att ställa till med en dyrbar fest. Avtäckningen skulle istället bli en tillställning av stor enkelhet. Det skulle inte ens hängas upp något täckelse. När tiderna förhoppningsvis hade blivit lugnare skulle frågan återupptas om en högtidlig fest.

Hur skall Frisendahls ”Timmerflottare” bedömas i ett konsthistoriskt perspektiv? Vi får utgå från Auguste Rodin, internationellt den stora förebilden i slutet av 1800-talet och kring förra sekelskiftet. Vid den tid Frisendahl studerade i Paris hade Rodins elever Aristide Maillol och hans egen lärare Antoine Bourdelle blivit tongivande. Det är intressant att se släktskapet mellan dennes ”Den bågskjutande Herakles” och ”Timmerflottare”. Man skulle faktiskt kunna säga att Fredrik Frisendahl trefaldigt spänningen bågskytt-båge mellan de dragande flottarna och timmerstockarna. Samtidigt får vi inte glömma Frisendahls radikalism och sympati för arbetarnas sak. Jan-Erik Frisendahl minns hur hans pappa gick och beundrade Constantin Meuniers ”Hamnarbetaren” från 1905, som då stod i Folkets Hus men numera är placerad utanför ABF-huset i Stockholm. Belgaren Meunier var med sina arbetaremotiv stilbildare för socialistiskt orienterade konstnärer kring år 1900.

I en tid då flottningen försvunnit och skogsbruket till största delen utgörs av ma-

skindrift och biltransporter är det lätt hänt att vi ser Frisendahls *Timmerflottare* som monument över en gången epok men skogen ger fortfarande mycket stora exportintäkter till vårt land och en anseelig del av råvaran tas från Västernorrlands län.

Forsen har försvunnit med tillkomsten av Sollefteå kraftverk 1962–66 men *Timmerflottare* står kvar på sin ursprungliga plats som ett omtyckt monument. I Tidningen *Ångermanlands* helgbilaga 8 januari 2005 läser vi om det i en artikel med rubriken ”Sju monument som berör”: Det anses vara ”[e]tt av de få monument som det nog aldrig fälltts sett enda ont ord om ... Flottaremonumentet har växt in i stadsbilden.”

Noter

1 Följande framställning bygger på ett föredrag, hållet i Sollefteå Konstförening, som varit den första huvudmannen för projektet. Föredraget hölls i Sinnenas Hus – Majoren, Sollefteå, 16/3 1998.

2 Tillkomsten av Frisendahls monument ”Timmerflottare” har tidigare berörts av Allan Ellenius i dennes avhandling *Den offentliga konsten och ideologierna. Studier över verk från 1800- och 1900-talen*, Uppsala 1971, s. 187–195. Föreliggande studie bygger också på ett omfattande källmaterial, vilket redogörs närmare för i det följande.

I augusti 1997 kom till mitt kontor i Sollefteå kommunhus Katarina Lindwall, Kalix, med en skulpturmodell i famnen. Det var en brunmålad gipsmodell i första storleksstadiet. Att det rörde sig om det vi i Sollefteå vanligen kallar Flottarmonumentet rädde inga tvivel om. Det årtal, 1919, som var inpräglat i foten, förbluffade mig dock. I och för sig visste jag inte riktigt när monumentet satts upp, men 1919 föreföll väl tidigt. Fredrik Frisendahl hade gjort den här modellen och gett den till sin syster Bertha. Hon var då förlovad med Isidor Forsgren, men denne avled innan de hann gifta sig och därmed kom modellen att vandra mellan händer i släkten Forsgren. Carl Forsgrens änka Ruth och barnen Gunnar och Marianne beslöt att den skulle återgå till Sollefteå och Ruths svägerska Katarina Lindwall erbjöd sig att överlämna den till oss på hemväg från Stockholm till Kalix.

Strax innan detta skedde, i juli 1997, hade Sigfrid Fahlén överlämnat arkivet för Verkställande utskottet för Frisendahls *Timmerflottare* till Sollefteå kommunarkiv. Han hade varit rektor för först Sollefteå Högre Allmänna Läroverk och sedan för gymnasiet Gudlav Bilderskolan. Vid sidan av förtroendeuppdrag i Sollefteå kommun och Västernorrlands läns landsting hade han varit ordförande för Österåsens sanatorium samt ordförande i Utskottet för Frisendahls *Timmerflottare*, en kvardröjande beslutsgrupp efter det projekt som beskrivs i föreliggande uppsats. Gruppen hade till uppgift att köpa bildkonst för medel som resterade från monumentprojektet. Fahlén hade haft handlingarna hemma hos sig under sin tid som ordförande.

Det var alltså upplagt för att sätta sig in i inte bara modellens utan hela monumentets historia. När jag väl satt i gång fick jag kontakt med Fredrik Frisendahls son Jan-Erik, själv konstnär i Norrköping. Han sände en mindre portfölj i papp späckad med brev och annat. Framför allt var det projektets primus motor Helge Dahlstedts 76 brev till Frisendahl som återspeglade hur nära det praktiska arbetet i Stockholm följdes från Österåsen och Sollefteå.

Arkivet efter Verkställande utskottet för Frisendahls *Timmerflottare* omfattar en volym med följande innehåll: Protokoll 1937–79, in- och utgående handlingar 1937–64, en mapp med kontrakt, avtal och teckningslista för Ådalsindustriernas bidrag samt ett pressklippalbum. Därutöver omfattar arkivet Insamlingslista för Frisendahls *Timmerflottare*, en voluminös och vackert inbunden liggare med underskrifter från allmänhetens penninginsamling till monumentet. Fredrik Frisendahls samling, deponerad av sonen Jan-Erik Frisendahl, utgörs av brev, skisser, tidningsklipp m.m. 1937–42.

4 Utskottet bestod av Dahlstedt, Ljunggren, apotekare Gustav Roberg, Öberg och löjtnant Gösta

JAN B. MOLANDER

Berglind. Dahlstedt blev ordförande, Ljunggren vice, Berglin sekreterare, Öberg kassör och Roberg insamlingsledare. När denne gick bort i augusti 1939 ersattes han av Gerhard Lindberg

5 Bland andra märks Mo Domsjö AB:s Mauritz Carlgren, Carl och Seth Kempe, SCA:s VD Torsten Hèrnod, John Ekman för Svanö AB, Väja AB och Dynäs AB, Nils Francke för Kungsgården-Marieberg, Per Hjalmar Hedberg för Björkå AB, Gerhard Versteegh för Graningeverken och Gunnar Hedlund för Ådalens skogsägareförening.

6 Stadsfullmäktige infördes senare. Det blev inte obligatoriskt för alla städer förrän 1955.

7 Vilka modellerna varit för dessa tre figurer har inte kunnat fastställas. Men om Frisendahl lånat kroppsgestalter från arbetande flottare, varifrån kommer då figurernas säkert utarbetade fysionomier med sina utpräglade karaktärsdrag? Den frågan går att besvara när det gäller mittfiguren. Jag fotograferade den gipsbyst av huvudet som i fullt format kan studeras på Handelsbankens kontor i Sollefteå och skickade bilden till Jan-Erik Frisendahl. När hans hustru fick se den, utbrast hon: "Det är ju Fredrik upp i dagen!" Med all säkerhet var det inte första gången som en skulptör i brist på modell använde sin egen spegelbild.

8 I det genomgångna brevmaterialet finns flera sådana kommentarer. Helge Dahlstedt var också oroad över kriget. Ett brev till Frisendahl 22 december 1939 avslutas med en julhälsning och orden: "Har 3 pojkar vid gränsen" och i brev till Nils Palmgren omtalar han att äldste sonen Lars kämpar någonstans på nordfronten i Finland: "Gud hjälpe honom och det arma Finland."